

УНГАРИЯ

„ACTA LITTERARIA“, Будапешта, 1979, кн. 3—4

„Акта литературна“ е литературоведческо списание на Унгарската академия на науките, в което се публикуват статии предимно на немски език. В рецензираната книжка особено място заема студията на проф. д-р Антал Мадл, директор на Института по германистика при университета в Будапешта, озаглавена „Феликс Крул и „Идеята за битието“ при Томас Ман“.

През есента на 1951 г. Томас Ман заедно с жена си се завръща в Съединените щати от едно пътуване в Европа. Няколко дни по-късно той посещава Музея по естествена история в Чикаго. Напълно завладян от впечатленията, получени в музея — както споделя в едно писмо до Херман Хесе, — Томас Ман накарва героя на романа си „Изповеди на Измамника Феликс Крул“, над който тъкмо работи след четиридесетгодишно прекъсване, да изживее същите възвращения в лисабонския музей на проф. Кукук. Преди това, по време на пътуването си за Португалия, във вагон-ресторанта Крул опознава от своя случаен събеседник проф. Кукук „идеята за битието“. Крул узнава, че животът е само „бегъл епизод“, продължаващ някакъв си петстотин и петдесет милиона години, а битието е също кратък епизод, протичащ между Нищото и Нищото. Битието невинно е съществувало и невинно ще съществува. То е имало начало и ще има край, а това важи също за пространството и времето, защото те съществуват свързано единствено чрез битието. „Без нещата, които го запълват, не би имало пространство, а също и време, защото времето е само един порядък на събития, станал възможен поради наличността на тела, то е продукт на движението“ — четем в романа. На „наивния“ въпрос на Крул, дали човекът произлиза от висшата маймуна, проф. Кукук развива пред него възгледа си за трите „самозараждания“ — първото е възникването на битието от Нищото, второто — пробуждането на живота от битието, а третото — раждането на човека. Следователно животът произлиза от битието и като негов венец съдържа всички елементи на неживата природа.

Но съгласно учението на Кукук самозараждането съвсем не се извършва в точно

установени граници. Преходът от мъртвото към живото е неопределен, а също органичният свят не познава сред своите видове разделителни граници. Затова е толкова трудно да се определи кога човекът престава да е животно и кога вече не е само животно. Според възгледите на Кукук човекът е възникнал чрез „прибавяне“ към животинското, така че е съхранил животинското в себе си, тъй както животът съдържа в себе си неорганичния свят. Върху по-нататъшното развитие на човека Кукук разсъждава, че съществува прогресът, т. е. „един водещ решително нагоре път“, макар че у човека същевременно са натрупани всевъзможните степени на развитие, „всички състояния на културата и морала“. Като същностна разлика между „хомо сапиенс“ и останалата органична природа наставникът на Крул посочва „знанието за началото и края“ и тъкмо това знание за преходността придава на житейския епизод цена и достойнство, прави го интересен и привлекателен. Животът, както и битието изобщо, не е благоденствие, а „наслада и бreme като цялото пространствено-временно битие, цялата материя, дори и в най-дълбокия си взима участие в тази наслада и в това бreme, в чувството, което прави човека, носителя на най-будното усещане, достоен за вселюбов“.

Няколко дни след това поучение Крул посещава заветвания от проф. Кукук музей и там нагледно влиза в допир с „идеята за битието“. Докато обикаля из залите на музея и се запознава с „началата на органичния живот“, с целия животински свят, с първобитния човек и с най-ранния художник, който изрисова скалната пещера, Крул си мисли за предстоящата среща с жената и дъщерята на професора и при тези тъй много новости, които разкрива пред него битието, сам изпитва „велика радост“.

Няколко месеца след като написва тези страници, Томас Ман изготвя за една американска радиостанция кратко есе с наслов „Възхвала на преходността“, което в своята същност отново излага възгледите на проф. Кукук. Така есето добива изповеден характер, още повече защото се концентрира върху изграждането и битието на човека, посочва авторът. „Одухотвореността на битието от преходността достига у човека своя връх. Не че единствено той има душа. Всичко притежава душа. Ала неговата душа е най-будната в познанието си за разменимостта на

понятията „битие“ и „преходност“, за великия дар на времето. На човека е дадено да освети времето, да види в него нива, приканваща към честна сеитба, да го схване като пространство на дейността, на неуморното домогване, на самоусъвършенстването, на напредъка към своите най-висши възможности и с негова помощ да изтъргне от преходното непреходното“ — пише Томас Ман. Към края на есето писателят прави още една стъпка напред, като хвърля поглед в бъдещето и изтъква отговорността на човека от своето време, от следвоенните години, изправен пред опасността от нова война: „В глъбините на душата си аз храня предположението, че при онова „Да бъде!“, което е извикало Космоса от Нищото, а също при създаването на живота от неорганичното битие целта е бил човекът, и че с него е заложен велик експеримент, чийто неуспех поради човешка вина ще означава неуспех за цялото творение, негово опровержение. Независимо дали това е така или не, добре би било, ако човекът се държи по начин, сякаш наистина е така.“

Унгарският учен посочва, че в едно писмо до Фриц фон Уйру от същото време Томас Ман представя формулираните в есето възгледи (в романа приписани на проф. Кукук) като съществена съставна част от своя светоглед. Антал Мадл смята, че редица данни от времето на възникването на тази глава от романа доказват недвусмислено: този „измамнически роман“ на писателя в никакъв случай не се отделя тъй много от останалото му творчество, както се стремят да докажат това някои негови критици. Не само „идеята за битието“ излиза извън рамките на приключенския сюжет, но всички деяния на героя се свързват в странно единство, което в последна сметка го прави не отблъскващ, а по-скоро симпатичен. Оказва се, че Феликс Крул проявява интереси не само към външните неща, а е изпълнен от живо любопитство към задълбочени мисловни ходове. Големите части от творбата, отбелязва авторът, целят да събудят към героя онази „вселолюб, за която е достоен човекът“, неприкрито присъждат предимството на човека и осъждат в този смисъл равнодушието на природата. В едно писмо до Фриц Мартини от есента на 1954 г., месеци преди смъртта си, Томас Ман, вече убедил се в големия успех на романа, сам стига до възгледа, че „в същност този модерен Хермес съвсем не е фриволен, а е изпълнен от известно комично-примирително благоговение пред света“.

Оправдано е твърдението, че образът на измамника Феликс Крул е привлякъл писателя не поради повърхностен криминален или социологичен интерес, подчертава авторът. Съдържанието на този последен роман, създаден с толкова очарование и скрит хумор, може да се разкрие единствено в контекста на цялостното му творчество.

Защото в същност „Феликс Крул“ съвсем не е някакъв „пикаро“, а по-скоро пародия или отрицание на един измамнически роман. В тази творба с последователност всичко се поставя надолу с главата и затова той въздейства хумористично. Докато главните образи на Томас Ман винаги представляват определено отрицание на измамничеството, Крул извършва пълен поврат: той е измамникът, който обаче постоянно се стреми да остави впечатлението, че не е такъв. В това се заключава приликата с Йосиф от прочутата тетралогия и с други образи на Томас Ман, но в същото време тук е заложена и решителната разлика.

Томас Ман надарява своя герой с редица несъществуващи дотогава качества и той черпи от това изобилие, прароксва го без колебание. Феликс Крул засъгва мнението: „Култура не се придобива в затпяващ труд и мъки, тя е дар на свободата и на външното безделие... скрити механизми действуват в нейна полза, някакво тайно усърдие на сетивата и на духа, което привидно се задоволява напълно с леността, се бори ежечасно за нейните блага и навярно може да се каже, че тя облъхва избраница в сына му.“ Това повратно отношение към героя разкрива неподозирани възможности. Тъй като Крул е изцяло извън обществото, той може да приеме предложението на маркиз Веноста и тъй да прибави към битието и „неговата привидност“. И понеже той е един от избраните подобно на други герои на Томас Ман, в сравнение с които обаче има преимуществото, че стои извън всякакви ограничения, скрупули и задръжки, неговото „хуманно благоговение пред света“ се проявява във всичките му деяния. Удава му се не само онова, което той предприема, но чрез неговото присъствие всичко придобива примирителен характер, заключава Антал Мадл. Така например у Крул се заражда „мисълта за заменимостта“, той прави следното наблюдение: „Ако се разменят костюмите, външният вид, слугите можеха да бъдат също тъй господа, а някои от тези, които с цигара в зъгла на устата се протегат в плетения стол, можеха да бъдат келнери. Чиста случайност е, че нещата стоят обратно — това е случайността на богатството; защото една аристокрация на парите е случайна, заменима аристокрация.“ И така поради познанството си с маркиз Веноста Крул се наслаждава докрай на тази заменимост и предлага не само многобройни хумористични ситуации, но и множество възможности за критика на една късна епоха, в която всичко, станало несигурно в същинската си стойност, може да бъде заменено едно с друго. „Избраникът“ Крул, стоящ извън обществото, придобива способност и за дела в областта на жадния за приключения еротик, които в последна сметка изразяват същината на Томас Мановата екзистенция и неговото отношение към света, смята авто-

рът. Тези домогвания стигат дотам, че изхождайки от „идеята за битието“, писателят въвлеча човека и неговото обкръжение в този хуманизиращ процес. От само себе си се разбира, че междучовешките отношения играят тук важна роля, а при положението на Крул това е отношението мъж — жена. Успоредно с уроците, които получава от проф. Кукук, Крул същевременно осъществява възпитаването на професорската дъщеря в своя любовница.

Така, от една страна, еротикът проявява учудващ интерес към дълбокомислени научни проблеми, а, от друга, любовта от непосредствено сексуално изживяване се издига от писателя до важна съставка на живота, като се подчертава нейната роля в един хуманизиращ процес. Защитата на любовта се извършва в романа на висота на „идеята за битието“, която изповядва проф. Кукук, т. е. писателят през последните години на живота си. Зашото — по думите на Крул — без любовта не би съществувал и самият живот, най-много неодошествен свят, „неорганичното битие“. Процесът, при който чрез самозараждане от неорганичното битие възниква органичният живот, се оказва невъзможен без любов и възхищение.

В. К.

Ф Р Г

„DEUTSCHE VIERTELJAHRSSCHRIFT
FÜR LITERATURWISSENSCHAFT
UND GEISTESGESCHICHTE“, Шутгарт, 1980, кн. 3

В рецензираната книжка на „Немски тримесечник за литературознание и духовна история“ централно място заема студията на Лилиан Вайсберг от Харвардския университет, озаглавена „Опит за един език на възможното: към проблема за разказването при Роберт Музил“.

В резюмето на публикацията се посочва, че Роберт Музил се е стремил да създаде език, осъзнаващ своите граници. В романа си „Човекът без качества“, публикуван през 1930—1943 г., Музил противопоставя на „езика на фактологичния свят“ един „език на възможното“, който да представлява друг и същевременно по-истински свят. Студията проучва условията и структурата на този език.

В статията си „Разказвачът“ Валтер Бенямин обосновава „залеза на разказа“ с понижаването на човешкия опит. Възникването и значението на романа в новата епоха е за него най-ранният признак на това развитие, понеже тук самотата на писателя, прикепен към книгата, е противоположна на устното предание, което е трябвало да представи и един допълващ житейски опит. За Роберт Музил обаче тъкмо тази самота

може да добие положителна стойност; за него осъзнатата „чувствителност“, която отличава поета, а също и романиста от рационално насочения човек, е тъкмо тази положителна стойност. Сатотата се превръща в ценност като алтернатива и предпоставка за твореца. На своеобразния житейски опит на поета Музил противопоставя този на фактологичния човек. Особената чувствителност на поета предполага не усвояване на действителността на фактите, а една субективна действителност на възможностите, която именно като субективна трябва да остане чужда на читателя, отбелязва авторката.

Теодор Адорно подхваща посочения от Бенямин проблем, че днес е станало невъзможно да се разказа, докато в същност формата на романа изисква именно разказ. Той обяснява невъзможността на разказа днес с промяната в това, което се разказва: „Да разкажеш нещо означава да имаш да кажеш нещо *особено*, а тъкмо това се възпрепятства от управлявания свят, от стандартизацията и монотонността.“ Разказвачът, който в този свят на „себеподобия“ опознава отчуждението, се захваща в своя роман за него като за художествено средство: „Желае ли романът да остане верен на своето реалистично наследство и да каже как стоят нещата в действителност, той трябва да се отрече от такъв реализъм, който репродуцира фасадата и по този начин ѝ помага да просъществува в нейните нечисти дела“ — отбелязва Адорно в статията си „Позицията на разказвача в съвременния роман“. „Фасадата“ на фактологичния свят става съмнителна и така самият описателен език, какъвто изисква измислянето на една случка, започва да се схваща като фасада или воал. Изведнъж законът на езика трябва да възпроизведе един предметен свят, в който разказвачът вече не може да се намери. Така разпадането на традиционната форма на романа е свързано с директно на един друг език, смята Лилиан Вайсберг.

В протото си „Писмо на Шандо“ Хуго фон Хофманстал не се съмнява в съществуването на една неезикова действителност наред с езиковата. Проблемът на разказването се разкрива пред него като въпрос на истинското изобразяване, на еднозначното отношение между слово и обект. Езикът според Хофманстал вече не е в състояние да възпроизведе или да съдържа истината за извънезиковия свят. Това проличава преди всичко в конфликта между сетивното възприятие и езика, между образа и словото. Но наред със семантическия проблем възниква и проблем вътре в езика, ако той се разглежда по-точно: думите се разпадат, всеки опит за четене доказва несвързаността на словото, което вече не може да бъде обхванато в синтактическа рамка. Опитът думите да бъдат проумени самостоятелно се противопоставя на всяка възможност за тяхното

свързване в едно цяло, пише Хофманстал. Тъкмо това „цяло“, необходимо за разбирането на един език, е основата за много определения на романа като „кохерентно действие“, отбелязва авторката. Или според думите на Волфганг Кайзер в проучването му „Възникване и криза на модерния роман“ това е „разказ за света, доколкото той е доловим като личен опит“.

В ранните си дневници Роберт Музил формулира схващането си за кризата в езика няколко години преди да стори това Хофманстал в своето „Писмо на Шандо“. Наблюдението на разпадане, което претърпява езикът, тук се превръща в активна дейност на един „вивисектор“, който накрая казва: „Всички думи имат толкова много допълнителни значения, двоен смисъл, допълнителни състояния и двойни състояния, че човек ще стори добре да стои по-далеч от тях.“ Също и Музил се опитва тук да проникне зад „фасадата“, зад „воала“. За него дори отделната дума се разпада на своите семантични определения. В същност не езикът се оказва неспособен чрез множество обозначения да обхване неезиковия обект, а отделната, еднозначна дума е немоощна пред многообразието на това, което трябва да се изкаже, смята Музил. Докато Хофманстал установява проблема на отчуждението от словото, а също поставя под въпрос синтаксиса като възможност за отразяване на реални взаимозависимости, Музил посочва невъзможността на еднозначната интерпретация на самия словесен смисъл, заключава авторката. Четенето, откриването на онзи смисъл, който думата изисква, прилича на „приклучение и странстване“.

В романа на Роберт Музил „Човекът без качества“ реалността на природата не се противопоставя — както при Хофманстал — на претърпяния пред нея поражение език. По-скоро еднозначността на привидно акуратния и разказващ език претърпява поражение пред множеството възможности за интерпретация, пред многозначността на природата, която кара словото да означава нещо повече и създава метафората. Според Музил функцията на словото е да съумее да внесе еднозначност: то трябва да *играе роля*. В своята „Реч за Рилкевите тържества в Берлин“, произнесена на 16.I.1927 г., Музил описва стила на Рилке по следния начин: „При него нещата са въткани едно в друго като в някакъв килим; когато човек ги разглежда, те са отделни, но насочи ги вниманието си към основата, те се оказват свързани чрез нея. Тогава техният изглед се променя и между тях възникват странни отношения.“ Музил добавя, че това няма нищо общо нито с философията, нито със скептицизма, а е свързано с *изживяването*. Безсловесното изживяване и словесното мислене са противоположни едно на друго, а изживяването е същевременно негова праформа. В „Човекът без качества“ четем: „За това мис-

ленето, докато не е приключило, е в същност едно твърде жалко състояние, сякаш всички гънки на мозъка са обхванати от колики, а когато е приключило, то вече няма формата на мисълта, в която човек го изживява, а вече е придобило формата на намисленото, а за жалост това е безлична форма, защото тогава мисълта е извърната навън и нагласена за съобщението със света.“

В „Човекът без качества“ героят Улрих опознава и двата начина на поглед върху нещата като различие между преднаучното и научното мислене. Музил смята, че фактологичният човек посредством своя изкуствено разделящ поглед трябва да си създаде еднозначен език. За него въпреки произвола на езика назоваването има подреждаща функция. То му дава възможността да въведе разграничения, т.е. дефиниции, а наред с това го дарява с илюзията, че е в състояние да се утвърди по отношение на нещата. Фактологичният човек посредством своята подреждаща дейност трябва да се отбранива срещу целостта на природата и на езика. Той трябва да бъде човек на „линейното мислене“, както го описва Музил в статията си „Немският човек като симптом“. Собственият език на фактологичния човек следва да разбира синтаксиса като логика, като отражение на една „логична постройка на света“, както гласи заглавието на една книга от Рудолф Карнап, определила наукообразността на езиковото мислене като лингвистика. Затова фактологичният човек трябва да приеме описанието на естествения език с помощта на логиката, която по време на възникването на романа се разработва във Виена (има се пред вид езиковата философия на Витгенщайн) и да гледа на самата тази логика като на естествена.

А определеният от Музил възможностен човек, който следва да бъде конструиран като противодействие на този „себеподобен“ порядък, трябва да си служи с език, присъщ на разказвача, който иска да опише *особеното*. За Музил проблемът има две страни: веднъж езиковите алтернативи; след това „основата на килима“, която трябва да напусне границата на езиковия изказ. Парадоксът се заключава в това, да се превърне в език тази цялост, за която един езиков изказ е в същност недостатъчен. Езикът трябва да извежда извън себе си и да отправя към неезиковата област, която от своя страна е не само алтернатива на говореното като просто мълчание, а и определя същностното битие на аз-а. Отношението на езика към някаква „цялост“ го разкрива обаче и като отчуждено, несобствено общо достойние, отбелязва Лилиан Вайсберг.

В студията си „За епическата наивност“ Адорно изказва твърдението, че е невъзможно да се постигне покритие между точното езиково описание и образа, който се описва. Разказващият език с претенцията си за точност винаги се оказва недостатъчен при въз-

произвеждането на света. Надеждата остава в експеримента. Активният аспект на този експеримент представлява за Музил дефиницията за дейността на поета, който трябва сам да се разкрие като възможностен човек. В есето си „Прозрение“ Музил пише: „Това е родното място на поета, владението на неговия разум. Докато противоположният тип дири стабилното и е доволен, ако за едно изчисление може да състави толкова уравнения, колкото неизвестни има пред себе си, то в този случай по начало неизвестните, уравненията и възможните решения нямат край. Задачата е: да се откриват все нови решения, зависимости, констелации и варианти, да се изграждат прототипове на събития, примамливи праобрази на човека, да се изнамери вътрешният човек. „В езика на възможностния човек се разпада подчиненият характер на отделните изречения, езикът насочва към възможностите, неговата стихия е условното наклонение.

Така езикът, изречението не създава копие, а притча за неезиковото пространство. Музил не разлага наличната форма на езика — както прави това Джойс, — а употребата на наличната форма разкрива описаното заедно с разпадането на езика, посочва авторката. На това развитие съответствува застиналата до границата на традицията форма на романа „Човекът без качества“, чийто герой Улрих схваща своята раздвоена същност на фактологичен и възможен човек и се стреми да я определи. А това според авторката трябва да важи и за читателя на тази творба. При изпълнението на задачата да се изнамери новият човек езикът на разказвача вече не може да се отправя само към един читател, който съществува. В едно свое есе Музил отбелязва: „Томас Ман и други като него пишат за хората, които съществуват“; аз пиша за хора, които не съществуват.“ Музил трябва допълнително да изнамери своя читател. И този читател ще види в текста на романа една гладка, отразяваща повърхност, в която — по думите на Новалис — ще открие „чудото на чудесата“: самия себе си.

В. К

АВСТРИЯ

„LITERATUR UND KRITIK“, Виена, 1979, кн. 136—137

От по-особен интерес в рецензираната книжка е студията на Лучано Загари „Епика и утопия“, посветена на афористичната книга на Елиас Канети „Провинцията на човека“. Роденият в стария Русчук австрийски писател от български произход продължава да привлича вниманието на литературната наука и творчеството му става обект на все повече проучвания.

„Провинцията на човека“ съдържа събрани записки на писателя от 1942 до 1972 г.

Когато в края на 1938 г. Канети емигрира от Австрия в Англия, той сам си налага забрана над всякакъв литературен труд и започва работа над голямото си социологическо и психологическо изследване „Масите и властта“, което излиза от печат чак през 1960 г. и бързо спечелва на писателя световна известност. Основен морален дълг за Канети в годините на изгнанието вече не е потребността да изобрази света художествено, а да го проумее. В предговора си към своите записки той отбелязва: „Исках да разбера какво се е случило и най-сетне да схвана нещата такива, каквито са. Войната се приближаваше все повече и когато тя избухна, всичко се промени. Сега вече бе невъзможно дори за няколко мига да се отдалечиш от света или да се маскираш. Право на някакъв живот човек добиваше само ако сериозно се залагаше да разбере нещата.“

Някога Бертолт Брехт изрази идеята, че всяко стихотворение за цъфтящи дървета е равностойно на грях, защото отклонява поета и читателя от мисълта за Хитлер, посочва авторът. А в края на войната философът Теодор Адорно изрече прочутата фраза: „След Хиросима писането на стихотворения е вече безотговорна дързост.“ В статията се посочва, че типично за Канети в случая е концентрирането върху „разбирането“ като основна потребност на съвременника, обременен от съзнанието за отговорност. Лучано Загари смята, че в този отказ от художествено творчество се проявява и извънредно своеобразен начин, по който Елиас Канети се стълкновява с кризата на епическото изобразяване в австрийската и средноевропейската литература след залазата на Хабсбургската монархия. Но още в своя роман „Заслепението“, публикуван през 1935 г., Канети търси изход от кризата на романа, която приблизително по същото време е от решаващо значение и въздействие за Роберт Музил и Херман Брох, посочва авторът. „Заслепението“ се превръща в уникална алегория на един загубил смисъла си свят, алегория с могъща епическа стойност. Сега обаче Канети смята, че епическото начало, художественото изобилие трябва да отстъпи, едва ли не напълно да изчезне пред основната повеля да се проумее светът. Писателят си поставя за задача да премисли всичко наново „свс собствената си глава“ и да го обедини в цялостна система.

Така духовната стойка на Елиас Канети придобива нещо от стойката на Дон Кихот, отбелязва авторът. Писателят започва да говори за собственото си „аз“ като за свой духовен партньор или опонент. Схваща съзнанието си като арена, където на интелектуална плоскост се разгръща борба от решаващо значение за всички хора. Канети заживява с убеждението, че светът може да бъде излекуван едва когато човекът съумее да побере същия този свят „в главата си“. А това е идеята още на романа „Заслепе-

нието". Сега писателят се чувства крайно обвързан с проблемите на своето време. И Лучано Загари го нарича един от последните големи европейски хуманисти, защото Канети е образец на интелектуалец, който десетилетия наред работи на масата си, обмисля универсални хипотези и в последна сметка не се спира пред дързостта да даде със собствени сили единно обяснение на цялата световна система. Въпреки че подобен честолюбив замисъл може да събуди днес възражения, смята авторът, духовната стойка на Канети във всички случаи е от голямо значение за съвременното мислене. Канети сам си определя ролята на безпристрастен наблюдател, който с научна обективност и точност обобщава някои частни явления и се стреми да извлече от тях логични, макар и крайни заключения. Парадоксът на тази чисто интелектуална, в същото време обаче извънредно субективна духовна стойка на Канети намира израз в една негова бележка от 1958 г.: „Понякога ми се иска да имам възможност да опразня съзнанието си от всичко, което се е настанило там, и тъй да започна да мисля наново, сякаш никога нищо не е имало в главата ми.“

Авторът на статията подчертава, че последните големи немски хуманисти, които през миналия век са се стремили да дадат цялостно тълкуване на човешкия свят, в същност са дирили нещо скрито под повърхността на явленията, мъчили са се да открият някаква невидима структура, някакъв скелет, който не може да се съзре, докато организъмът живее, но който носи целия този организъм. Другояче постъпва днес Канети, който има различна цел пред очите си — Канети не издирва някаква база, която да може ясно да се различи от надстройката; той се стреми по-скоро към делово описание на константите и вариантите, обуславящи привидно хаотичното многообразие на явленията в нашия свят.

В своята афористична книга „Провинцията на човека“ Елиас Канети проявява интерес преди всичко към типичното у човека, към човека като характер. Както в характерологичните си скици, обединени под заглавие „Поделушвачът“, и тук Канети се занимава не само с индивида, но изобщо с всичко, което в психологически, социален и идеологически смисъл определя специфичните особености на съвременната форма на живот. Като наблюдател той анализира закономерностите, които управляват живота на днешния човек, и се опитва да прогнозира или да отгатне при какви други условия този съвременен живот би могъл да се промени. Канети показва, че човекът на XX в. е изложен на двойна опасност: съзнанието му да се разпадне на отделни несвързани един с друг моменти или да се въплетне в лишена от култура продължителност.

Авторът на статията отбелязва, че тук се натрапва въпросът, доколко при Канети,

вече стигнал далеч в играта с морфологичните измерения и възможностите на човечеството, възниква представата за някаква *мутация*, която би могла напълно да преобрази природата на хората или поне да наложи значителна промяна в посоката на нейното развитие. Като пример се посочва една бележка от записките: „При едно погребение ковчегът се загуби. Бързо заровиха в гроба опечалените. Внезапно покойникът изникна от скривалището си и хвърли шепа пръст в собствената си гроб.“ Тук само привидно се докосва границата на безсмислицата, смята авторът. Сатиричната поанта при тази „техника на преобръщането“ е лесно доловима. Тъкмо подобни бележки изведнъж напомнят за Карл Краус и за неговия типичен виенски „черен хумор“. Канети като един съвременен Ювенал си служи с всички средства на сатирата, за да изрази критичните си възгледи за морала и епохата. В една кратка бележка от 1947 г. той създава извлетелна картина на един преобрънат Апокалипсис: „Възкръсналите изведнъж на всички езичи обвиняват бог — ето истинския Страшен съд.“

В други свои записки Канети говори за някаква хипотетична мутация или по-скоро за „преображение“. Той отбелязва пак през 1947 г.: „Човек, който милиметър по милиметър става безсмъртен.“ Или пък проектира видението си в едно метафизично, нереалистично минало: „Копиежът на бог по света, каквото е бил, преди той да го създаде.“ Така при Канети най-често става дума за обективни мутации на човешкия организъм или на антропологичните предпоставки и закономерности, които управляват живота на една общност, посочва Лучано Загари. Той смята също, че концентрирането върху антропологичното и пренебрегването на социалното не е достатъчно основание да се заклеймят записките на Канети като несъвременни. Писателят наистина никога не е отдавал голямо значение на това да изглежда съвременен. Но този факт не изключва положението, че обмислянето на антропологични мутации може да бъде от голямо значение и за разтълкуването на днешния свят, подчертава авторът. Вярно е, че Канети е твърде далеч от едно схващане, което приема, че всяка мутация трябва по начало да се разглежда непременно като положителна. Но за Елиас Канети всичко е подчинено на властта на мутациите. А това предполага и редица позитивни възможности.

Цяла група записки, включени в книгата „Провинцията на човека“, се занимават в същност с въпроси, издигащи се над „сатиричното преобръщане“ и над създаването на утопични хипотези. Тук Канети се движи по опасната, но в същото време замаяваща плоскост, където изведнъж всичко става възможно, понеже словото е овладяло тайните дестове, управляващи функционирането на света, отбелязва авторът. Ето един пример от записките, направени през 1945 г.: „Каква

мъчителна представа: от определен момент историята вече е *недействителна*. Без да забележи, човечеството в своята общност внезапно е напуснало действителността; всичко което се е случило след това, вече не е истина; ала ние не сме били в състояние да го забележим. Сега задачата ни е да открием тази точка, а докато не я намерим, би трябвало да останем сред сегашното разрушение." От този пример става ясно според автора, че понятието „действителност“ поради интелектуалната интервенция или просто поради силата на словото може да отпадне от понятието „история“ — с всички зловещи последици, до които това може да доведе. Тук експериментирането с конкретните категории на човешкия живот стига дотам, че тези категории сякаш вече започват да служат само за да предоставят материал за експериментиране, четем в статията.

Разсъжденията на Елиас Канети са чужди на всякакъв трагизъм, но и на всякакъв патос. Заглавието на книгата „Провинцията на човека“ изглежда херметично, неразгадаемо, но в действителност то е твърде многозначително. Чрез това заглавие Канети още веднъж се свързва с великата традиция на европейското Просвещение, особено с тази на измислените пътеописания от екзотични страни, от отдалечени провинции на полупогледарни царства. В същност тези произведения (тук

можем да назовем „Персийски писма“ на Монтескьо) най-често съдържат рефлексии в алегорична форма, които събуждат любопитството на читателя и в същото време му разкриват съществени черти на обществото, в което той живее. Днес, две столетия по-късно, подобно положение откриваме у Канети. Отдалечената „провинция“, за която говори той, това сме ние самите, хората, за които до днес сме чували в същност само легенди и ненадеждни твърдения, смята авторът. В алегоричната форма на една морфологизирана епика и на една демитологизирана утопия Канети се опитва да ни предаде резултатите на един интелектуален труд, който се стреми да проумее всичко с любов, ала не и да го разкраси, заключава Лучано Загари.

Нека добавим, че „провинцията“, за която Канети се застъпва, е онзи регион в историята и в съзнанието на човека, от който извират жителните струи на въображението и познанието. Сам дошъл в европейската култура от една такава „провинция“ — стария Русчук, Елиас Канети съхранява в своите записки богатството от багри, страстите и страховете на своите ранни години и преживявания. Това прави книгата му и своеобразна биография на „душевната провинция“ на писателя.

В. К.